

Віра Курок,
Борис Шевель

АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ОСВІТНЬОЇ РЕФОРМИ 1958 Р. ДЛЯ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНІЙ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті проводиться аналіз результатів освітньої реформи 1958 року в Радянському Союзі для професійно-технічної освіти України. Проводяться паралелі між політичним режимом та його впливом на освітню реформу. Досліджено проблеми, які намагалися вирішити українські науковці та наслідки трансформації професійно-технічної освіти України у зазначений період.

Ключові слова: освітня реформа, професійно-технічна освіта України, трудові резерви, режим Хрущова.

Відповідно до закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (від 24.12.1958 р.) була здійснена перебудова професійно-технічної освіти (ПТО), внаслідок чого партійним керівництвом ставиться завдання «організувати підготовку вчителів зі спеціальних дисциплін (з агрономії, тваринництва, з техніки тощо) як у педагогічних інститутах, так і в спеціалізованих вищих навчальних закладах, залежно від конкретних умов... Існуючу систему навчання в педагогічних інститутах доповнити ширшою виробничою й педагогічною практикою. У педагогічних інститутах необхідно підвищити науково-теоретичний рівень викладання, усебічно розвивати науково-дослідну роботу» [1, с. 20].

Цей закон спричинив докорінні зміни в професійно-технічній освіті Радянського Союзу, і тому дуже важливим є дослідження наслідків його впровадження.

Метою статті є визначення особливостей освітньої реформи 1958 р. та її вплив на становлення і розвиток професійно-технічної освіти України.

Аналізуючи працю «Среднее специальное образование в Украинской ССР» Д. Павлова та Г. Захаревича, можна зазначити, що період 1951–1958 рр., який передував освітній реформі став перехідним етапом у розвитку середньої спеціальної школи, що пов'язано з остаточною перемогою соціалізму. Про зміни, які відбувалися в системі освіти республіки з 1954 по 1957 р., автори відгукуються позитивно, відзначаючи заслугу комуністичної партії і радянського уряду в якісних освітніх перетвореннях. Проте відзначають негативний вплив реорганізації управління промисловістю 1957 р., яка порушила галузевий принцип керівництва більшістю технікумів промисловості і будівництва. Розпорощення

промислових підприємств і навчальних закладів відповідних галузей промисловості по раднаргоспах ускладнювало здійснення єдиної галузевої політики в плануванні підготовки кадрів, ускладнювало спеціалізацію технікумів і навчально-методичне керівництво професійною підготовкою [2].

Чітку картину реформи освіти в СРСР подає професор Н. Гончаров у своїй доповіді на міжнародному семінарі в Ташкенті. У 1961 р. доповідь була опублікована і доповнила список історіографічних джерел з проблеми освіти. В опублікованих матеріалах висвітлені і проаналізовані такі напрямки реформи 1958 р., як перехід на 8-річне обов'язкове навчання, перебудова школи на основі поєднання навчання і праці, розвиток політехнічного навчання, трудового виховання. Також в доповіді йде мова про вечірні середні загальноосвітні школи, призначені для молоді і дорослих, які працюють на промисловості, в сільському господарстві й установах, але не мають повної середньої освіти; про професійно-технічні училища, до яких зараховувалась молодь, що закінчила 8-річну школу і бажала йти працювати на виробництво. Професор Н. Гончаров дає характеристику середній професійно-технічній та вищій освіті, яка мала розвиватися за новим законом. Не менш важливе значення, як зазначає науковець, має зміцнення матеріальної бази школи, велика робота планується по підвищенню кваліфікації учителів. Крім цього, Н. Гончаров називає і ряд проблем які будуть виникати в ході реформи [3].

Серед завдань науковців-педагогів республіки, відображених у проекті «Перспективного плану наукових досліджень з педагогічних наук в УРСР на 1959–1965 роки», розглядаються: розробка питань змісту загального, політехнічного й виробничого навчання; створення нових підручників, а саме з педагогіки для педагогічних інститутів та університетів, педучилищ; створення низки монографій і книг з основних питань політехнічного й виробничого навчання, дидактики та інші [4].

11 липня 1959 було видано постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення керівництва професійно-технічною освітою в СРСР» [6].

Указом Президії Верховної Ради СРСР було утворено державний орган – Державний комітет Ради Міністрів СРСР з професійно-технічної освіти.

Цим актом було юридично закріплено перетворення системи трудових резервів у систему професійно-технічної освіти. Вперше була чітко зафіксована цілісність самої системи освіти і взаємозалежність її форм і типів. Постанова передбачала посилення координації між Державним комітетом та Радами Міністрів союзних республік, що підвищувало їх відповідальність за стан підготовки кваліфікованих робітників. На них покладалось широке коло завдань, вирішення яких повинно було забезпечити планомірну підготовку кваліфікованих робітничих кадрів у союзних республіках. Одночасно були створені

республіканські та місцеві органи управління – державні комітети Рад Міністрів союзних республік і управління професійно-технічної освіти [5].

Незважаючи на те, що Закон про школу 1958 р., увівши профтехучилища в загальну систему освіти, підкреслив значення освітньої функції підготовки кваліфікованих робітників, домінуючим у розвитку та реформуванні професійно-технічної освіти залишався погляд на неї як на систему насамперед економічно орієнтовану, підпорядковану виключно інтересам держави та економіки і ту, що практично ігнорує інтереси, потреби та свободи особистості. Хоча вона піднімалася в структурі освіти над школою-восьмирічкою, але перед нею не ставилися завдання загальноосвітнього характеру, які б просували її вихованців до інших вищих ступенів освіти.

Концепція розвитку професійно-технічної школи і її місце в економіці країни виявилися цілком залежними від розуміння ролі і завдань загальноосвітньої трудової політехнічної школи з виробничим навчанням, тобто від розвитку учнів старших класів.

Перехід на школу-восьмирічку був, безсумнівно, історично виправданим, оскільки підвищував культурноосвітній рівень молоді, і став завершальним обов'язковим етапом освіти. Восьмирічка була покликана забезпечити психологічну та практичну спрямованість особистості підлітка до участі у трудовій діяльності, створити в тому числі і необхідну базу для подальшого вступу в профтехучилище. У той же час у школі другого етапу, що стала одинадцятирічною, поряд із загальною повною середньою освітою обов'язковою була професійна підготовка молоді до масових робітничих професій. Протягом 1959–1964 рр. здійснювалася професіоналізація старших класів загальноосвітньої школи, створювалася в директивному порядку суттєва матеріально-технічна база виробничого навчання школярів як середніх, так і старших класів у навчальних майстернях, навчальних комбінатах або на виробництві. Слід визнати, що завдяки ентузіазму педагогічних і наукових колективів був накопичений значний практичний і теоретичний досвід здійснення професійного навчання в середній школі [5].

Окрім середньо-технічної освіти, була створена широка мережа навчальних підрозділів, у тому числі загальнотехнічних факультетів (ЗТФ). Усі підрозділи створювались за регіональним принципом, тобто в містах, де була зосереджена певна галузь промисловості й найбільша кількість студентів-заочників, так, наприклад, протягом 1959–1960-го років було відкрито ЗТФ у Слов'янську, Константинівці та Артемівську Донецької області. Цьому сприяв наказ № 375 Міністра вищої та середньої спеціальної освіти Української РСР від 25 липня 1960 року «Про хід організації загальнотехнічних факультетів на території Української РСР». З метою надання практичної допомоги в справі комплектування ЗТФ кваліфікованими професорсько-викладацькими кадрами Міністерство

прийняло рішення про направлення аспірантів, які закінчили аспірантуру, для роботи на загальнотехнічних факультетах. У документі також вказувалося на необхідність до 1 вересня 1960 р. повністю здійснити переведення студентів заочників II–III курсів (прийому 1958, 1959 років) на ЗТФ, а також студентів заочників першого й другого курсів (прийому 1959, 1960 р.) інженерних спеціальностей, які навчаються в системі міністерств залізничного транспорту, зв'язку та сільського господарства [14].

Створення широкої мережі загальнотехнічних факультетів (ЗТФ) мало на меті докорінно поліпшити систему вищої школи без відриву від виробництва, наблизити заочну освіту до місця роботи й проживання студентів-заочників. Станом на 1968 рік в Українській РСР вже діяло велика кількість загальнотехнічних факультетів, на яких навчалося на перших трьох курсах близько десятки тисяч студентів із різних інженерних спеціальностей. Із цього числа деякі факультети розташовувалися в обласних центрах і промислових містах республіки, де не було технічних вишів. Це дало можливість залучити до навчання у вищій школі значні, додаткові контингенти працюючої молоді на периферії та створити кращі умови для їх навчання. Загальна сума капіталовкладень від промислових підприємств у 1964–1968 роках для розвитку заочного й вечірнього навчання у республіці в основному через ЗТФ становила 16,7 млн. карбованців [14].

Цілком очевидно, що перетворення в ці роки загальноосвітньої школи в сурогат професійної, орієнтованої суто на робітничі професії, об'єктивно суперечило світовим тенденціям, потребам економіки, суспільства і особистості і одночасно завдавало шкоди і розвитку самої професійно-технічної школи, яка неправомірно відсувалася на «другорядні позиції» [7].

У серпні 1964 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР прийняли постанову про негайне, з 1 вересня, реформування одинадцятирічних шкіл з виробничим навчанням у десятиріччі. По суті, це стало сигналом до згортання професійного навчання в школі, оскільки воно могло зберегтися за «наявності необхідних умов». Такий підхід тільки погіршив умови для здобуття професії, нічого не давши для підвищення ролі загальноосвітньої підготовки. З 1966 р. професійна підготовка в старших класах стала носити фактично факультативний характер. Підводячи підсумки шести років реформи, президент АПН РРФСР І. Каїров писав: «Професійна підготовка в рамках середньої школи себе не виправдовує» [8].

Окрім негативних наслідків реформи, варто відмітити й позитивні тенденції. Так, у своєму дослідженні педагогічних умов організації виробничої практики у професійно-технічних училищах швейного профілю в Україні Т. Попова визначила етапи та адекватні їм тенденції становлення й удосконалення виробничої практики (1946–1958 рр. – етап пошуків шляхів розвитку виробничої практики; 1959–1987 рр. – етап

інтенсивного розвитку виробничої практики; 1988–2000 рр. – етап виникнення і розв’язання проблем в організації виробничої практики) й особливості її організації у професійно-технічних училищах швейного профілю в контексті розвитку професійно-технічної освіти в Україні. При цьому другий етап (1959–1987 рр.) припав саме на час досліджуваної освітньої реформи, це етап інтенсивного розвитку виробничої практики. Йому дослідниця приписує цілий ряд характерних рис: пошук нових форм устрою професійно-технічної освіти, організація середніх професійно-технічних закладів та перетворення їх у канал отримання учнями як середньої, так і професійної освіти, а також послідовний їх розвиток та вдосконалення, переведення всіх закладів профтехосвіти до статусу середніх професійно-технічних училищ, оформлення договорів, у яких чітко визначалися умови проведення виробничої практики, призначення підприємствами інженерно-технічних та кваліфікованих робітників для керівництва учнями в цей період з оплатою їхньої праці, отримання педагогічними працівниками училищ можливості здійснювати підбір навчальних місць та робіт для учнів на час практики з урахуванням вимог навчальних програм, застосування в ході виробничої практики значної кількості плануючої та обліково-звітної документації, удосконалення навчально-виховного процесу (використання різних форм організації виробничої практики, проведення на підприємствах шкіл передових методів праці для учнів, покращення методики інструктажу), проведення методичної роботи в навчальних закладах з приводу поліпшення процесу виробничої практики, здійснення систематичного контролю за працею учнів у заключний період навчання майстрами виробничого навчання, наставниками, керівництвом училищ та інспекторами обласного управління [9].

За оцінками експертів, у середині 60-х років ХХ ст. ця реформа чітко продемонструвала свою неефективність через волонтаризм у галузі розвитку національної освіти. Саме тому, уже в 1965 році довелося повернутися до 10-річної середньої освіти, до пріоритету денного навчання у ВНЗ, скорочення пільг при вступі до вишу робітникам зі стажем, відмовитися від низки положень попередньої реформи. Ключовим у реформі 1965 р. став перехід до загальної середньої освіти, задекларований як пріоритет радянської освітньої політики. Ідея політехнізації в різних тлумаченнях, була парадигмальною примарою радянської освіти. До неї знову повернулися і запровадили у вітчизняну освіту в 1984 році. Саме тоді була започаткована одна з найбільш масштабних реформ освіти, про що було проголошено в Постанові ЦК КПРС «Про основні напрямки реформи загальноосвітньої і професійної школи». Передбачалося доповнити загальну середню освіту молоді загальнопрофесійною, спрямувати молодь на отримання робітничих професій («усім класом – в

рідний колгосп»), розподіливши матеріальні ресурси на користь системи професійно-технічної освіти за рахунок вищої школи. Середню освіту можна було здобути в одинадцятирічній загальноосвітній школі, а також у школах робітничої і сільської молоді – ШРМ і ШСМ, які могли бути вечірніми, змінними, сезонними, заочними. Школа була зобов'язана виконувати невластиву їй функцію професійної підготовки учнів. «Перебудова», яка розпочалася в 1985 році, привела до появи Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Основні напрями перебудови вищої і середньої спеціальної освіти в країні» та «Координаційного плану НДР з комплексних проблем вищої і середньої спеціальної освіти на 1987–1990 рр.» (1987). Новий етап і нова реформа пов'язані з прийняттям у 1991 р. Закону України «Про освіту». Важливе реформаторське положення цього закону – введення поряд з державною формою недержавної форми освіти [10, с. 17].

Досліджуючи політичну біографію М. Хрущова, історик Р. Медведєв вивчає його ініціативи у сфері освіти. Науковець вважає реформу 1958 р. не дуже вдалою. Головні помилки історик бачить в тому, що Хрущов недооцінив звичні й територіально близькі для населення денні загальноосвітні середні школи, а також в підміні політехнічного навчання і посиленої виробничої праці учнів примусовою професійною освітою з вкрай обмеженими можливостями вибору професії. Засуджує Р. Медведєв і подальше скорочення навчання в школі з 11 до 10 років [11, с. 161–164].

Таким чином, вплив на освітню реформу 1958 року політичного режиму М. Хрущова спричинив негативні наслідки як на економіку країни, так і на систему підготовки державних трудових резервів. Ця реформа ознаменувала кінець мобілізаційної модернізації в системі професійно-технічної освіти та підірвав складної системи кадрового забезпечення промисловості [12].

Аналіз стану освіти в українському селі в умовах перетворень М. Хрущова, міститься в «Історії українського селянства» [13, с. 451–454]. Автори праці вважають, що у другій половині 1960-х рр. внаслідок нестачі коштів, матеріально-технічних засобів основні положення закону України 1958 р. про зв'язок школи з життям не вдалося реалізувати. Було фактично нівельовано введення загальної 8-річної освіти, у минуле поступово стали відходити і виробниче навчання в школах. Найбільше, що вдалося авторам цього закону, зазначається у праці, – це загальмувати розвиток української національної культури [13].

Таким чином, окрім позитивних тенденцій, освітня реформа 1958 року переважною своєю більшістю мала негативні наслідки, спричинені неузгодженістю дій між політичним керівництвом та працівниками освіти, результатом чого став «відрив» підготовки кваліфікованих працівників від вимог тогочасної промисловості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні : тези ЦК КПРС і ради Міністрів СРСР // Рад. шк. – 1958. – № 11. – С. 3–23.
2. Павлов Д. И. Среднее специальное образование в Украинской ССР / Д. И. Павлов, Г. П. Захаревич. – К. : Вища школа, 1976. – 215 с.
3. Кукуруза Ж. Б. Перетворення в галузі освіти УРСР (середина 1950-х – початок 1960-х рр.): огляд історіографії / Ж. Б. Кукуруза // Збірник наукових праць Гілея : науковий вісник – 2011. – № 51. – Режим доступу до журн. : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_51/Gileya51/I32_doc.pdf.
4. Русько О. М. За дальше піднесення педагогічної науки в УРСР / О. М. Русько // Радянська школа. – 1959. – № 12. – С. 69–76.
5. Батышев С. Я. История профессионального образования в России / С. Я. Батышев, А. М. Новиков, Е. Г. Осовский. – М. : Профессиональное образование, 2003. – 672 с.
6. Постановление Совета Министров СССР от 1959 г. – № 15. – Ст. 98.
7. Осовский Е. Г. Проблемы трудового воспитания и профессионального образования в советской педагогике. Очерк 3 / Е. Г. Осовский // Школа и производство. – 1990. – № 5. – С. 5–11.
8. Каиров И. Л. Педагогическая наука и школа / И. Л. Каиров // Советская педагогика. – 1965. – № 5. – С. 12.
9. Попова Т. І. Педагогічні умови організації виробничої практики у професійно-технічних училищах швейного профілю в Україні (друга половина ХХ століття) : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Попова Тетяна Іванівна. – Х., 2007. – 21 с.
10. Грицайова О. Реформи вищої освіти України в другій половині ХХ ст. / О. Грицайова // Збірник тез наукових доповідей студентів Бердянського державного педагогічного університету на Днях науки 19 травня 2011 року. – Том 1. Педагогічні науки. – Бердянськ : БДПУ, 2011. – С. 15–17.
11. Медведев Р. Н. С. Хрущев. Политическая биография / Р. Н. Медведев. – М. : «Книга», 1990. – 303 с.
12. Захаровский Л. В. Реализация советского проекта: становление системы профессионально-технического образования (1917–1958 гг.) / Л. В. Захаровский // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : збірник наукових праць. – Харків, 2012. – № 36. – С. 12–21.
13. Історія українського селянства : нариси в 2-х т. Т. 1 / [О. В. Андрощук, В. К. Баран, А. В. Блануца та ін.] ; ред. рада: В. М. Литвин (голова), В. М. Геєць, В. М. Даниленко [та ін.] ; відп. ред. В. А. Смолій. – К. : Наукова думка, 2006. – 630 с.
14. Юхно О. І. Становлення вищої заочної політехнічної освіти в Україні / О. І. Юхно // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 1. – С. 59–66.